

SOSYOLOJİ VE ANOMİ: TOPLUMSAL İNTİHAR

Vehbi Bayhan

Özet: Deprem, sadece fiziksel doğa olayı değil, aynı zamanda insan ve toplumların hayatlarını doğrudan etkilediği için sosyolojik bir olgudur. Depremi oluşturduğu travmatik kaos ortamında birey, yaşadıklarını ve başına gelenleri anlamlandırma ihtiyacını duymaktadır. Kendini, hayatını ve toplumu sorgulama bağlamında, depremin nedeninin bireylerin işlediği günahlardan dolayı, ilahi adalet olarak Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak algılamaktadır. Bu açıklama, pozitivist paradigma bağlamında belki bir anlam ifade etmemektedir. Ancak, hermeneutik (yorumlayıcı) paradigma bağlamında bir anlamı vardır. Yorumlayıcı paradigma, insanların kendi toplumsal gerçekliklerini nasıl anlamlandırarak inşa ettiği üzerinde durur. Depremi anlamlandırmanın teolojik ve metafizik açıklanması da önemlidir. Bu yazıda, depremi anlamlandırmanın sosyal psikolojik ve sosyolojik boyutu irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, kaos, risk toplumu, pozitivism, hermeneutik.

The Sociological Context Of The Meaning Of Earthquake In Traumatic Chaos Occasion

Abstract: An earthquake is not only a physical nature event but also a sociological phenomenon as it directly affects human and societies' lives. An individual, in the traumatic chaos occasion created by an earthquake, needs to make sense of what happened. In terms of questioning himself, his life and society, he perceives the earthquake as a poetic justice of punishment from God due to the sins committed by individuals. This explanation does not make any sense in terms of positivist paradigm. However, it makes sense in hermeneutics (interpretative) paradigm. Interpretative paradigm focuses on how the people make sense and build their own social realities. The theological and metaphysical explanation of the earthquake is also important. In this paper, the social-psychological and sociological dimensions of explaining earthquake are analysed.

Keywords: Earthquake, chaos, risk society, positivism, hermeneutic.

Giriş

Sosyal olayları, sosyal kurumları ve sosyal değişimleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bir bilim olarak tanımlanan sosyoloji; sanayi devrimi, sanayi toplumu ve modernitenin toplumsal yapıdaki radikal değişim ve dönüşümü sonucunda, felsefeden bağımsızlığını kazanarak kendi bilimsel geleneğini oluşturan bir bilimdir.

Geleneksel tarım toplumundan modern sanayi toplumuna evrilme sürecinde yaşanan toplumsal sorunlara ve hastalıklara çözüm bulması ümidiyle sosyolojiye “toplum hekimliği” ya da sistemdeki sorunları saptayıp onarması ümi-

diyle “sosyal mühendislik” misyonu yüklenmiştir. Her bilim dalının kendi kavram dili (jargonu) vardır. Doğa bilimlerindeki kavram ve terimler, doğa bilimleri epistemik cemaati tarafından aynı şekilde algılanır ve tanımlanırken; sosyal bilimlerdeki kavram ve terimler, sosyal bilimler epistemik cemaati tarafından aynı anlamda algılanıp, tanımlanmayabilmektedir. Bu durum, kavram karmaşasına neden olmaktadır. Sosyal bilimlerdeki bu kavram karmaşasının, sosyal bilimlerin doğa bilimlerine göre nispeten daha yeni bilim olmalarına ve pozitivist bilim paradigmasının tam olarak uygulanmamasına bağlanmaktadır. Belki de bu durum, doğa olaylarını çözümleyen doğa bilimlerinin ürettikleri teorilerin deneylerle “*aynı nedenlerin aynı sonucu vermesi*” bağlamında kanuna dönüşmesi ile ilgilidir. Doğa bilimlerindeki kanunluluklar, uzun bir süreçte değişirken; sosyal bilimlerde “*aynı nedenler, aynı şartlarda aynı sonucu verir*” sürecindeki determinizm mümkün olmadığı için, her toplum ve grup için geçerli kanunluluk üretilmemektedir. Yani, sosyal bilimlerde bilgi üretimi sürecinde sujenin (bilen-bilim adamı) incelediği objeler (bilinenler), bizatihi sujeler olduğu için, sosyal bilimlerin özünde görecelik vardır. Bu görecelik (relativizm), sosyal bilimlerin handikapı değil, bilhassa özgünlüğünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sosyal bilimcilere daha fazla görev ve işlev düşmektedir.

Sosyolojide kullanılan kavramlardan biri de “anomi” kavramıdır. Normsuzluk ve kuralsızlık olarak Türkçe’ye çevrilen anomi kavramı, klasik sosyologlardan günümüze toplumsal yapıdaki sorunu incelerken kullanılan bir kavram olmuştur. Anomi kavramı, özellikle suç sosyolojisi araştırmalarında yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu yazıda, anomi kavramı, terminolojik farklılıkları bağlamında analiz edildikten sonra, sonuç bölümünde Türkiye’nin anomi açısından çözümlemesi denenecektir. Sosyoloji, nasıl ki bir bunalım çağında doğmuş ve gelişmişse, yeni bir çağ dönümünde; küreselleşme, bilişim, risk ve gözetim toplumu bağlamlarında sosyolojiye yeni ve önemli görevler düşmektedir. Değişen ve dönüşen insan ve toplum hayatını ancak sosyoloji ile anlayabiliriz. Tabii, anlamak istiyorsak.

Anomi Kavramı

Kelime anlamı, “normsuzluk” ya da “kuralsızlık” olan “anomi”; birey ve toplum hayatındaki bunalımlı bir durumu ifade eder. Dolayısıyla, “anomi” toplumda ya da bireyde ölçü ve değerlerin çökmesi ya da amaç ve ülkü yoksunluğu sonucunda oluşan dengesizlik durumudur (AnaBritannica-II, 1993:324). Anomi (anomie) kavramını ilk defa Grekçe aslından alıp kullanan Emile Durkheim olmuştur (Sezal, 1991:22). Durkheim dahil bütün sosyologlar “anomi”yi, salt “normsuzluk” olarak değil; bir grup ya da toplum üyeleri-

nin nerede, nasıl ve ne şekilde hareket etmelerini belirleyen normların veya sosyal kuralların saygınlık ve etkinliklerinin azalması; normlara olan bağlılığın zayıflaması sonucu fertlerin bir çeşit başıboşluk, düzensizlik, kargaşa, kararsızlık, karamsarlık ve belirsizlik içine düşmelerini ifade eden bir kavram olarak görmektedirler (Erdoğan, 1985:163).

Anomi, toplum yaşamının belirli bir alanındaki davranışları düzenleyen hiçbir açık ölçünün bulunmadığı durumlarda ortaya çıkar. Böyle durumlarda Durkheim'a göre, insanlar kendilerini yollarını yitirmiş ve kaygılı olarak duyumsarlar; anomi dolayısıyla, intihar eğilimleri üzerinde etkili olan toplumsal etkenlerden birisidir (Giddens, 2008:844). Başka bir ifadeyle "*anomi*", bir toplumdaki mevcut kültürel değer ve amaçlar ile o toplumda yaşayan bireylerin söz konusu amaç, değer ve kurallara uygun olarak davranma ve yaşama istekleri arasında belirgin bir farklılaşmanın ortaya çıkması sonucu toplumsal ilişkileri düzenleyen kural ve değerlerin aşınmasının doğurduğu karmaşa ve kuralsızlık durumudur (Demir- Acar, 1993:30). Zimmerman'a göre, anominin başlıca özelliklerinden biri hayatta gayesiz oluşturmaktır. Bu duyguya sahip olanlar kendilerinin yalnız olduklarını düşünürler. Bu şahıslar, kendilerine rehberlik edecek bir iç gayeleri olmadığı için "*dışa dönük*" olmakla karakterize olmuş kimselerdir ve deyim yerindeyse esecek herhangi bir tesadüfi rüzgâra yelken açmış durumdadırlar. Bunlardan başka, plânsızlık ve alkollü içkilerle, ilaçları aşırı kullanma halleri de anominin vasıflarındandır. Anominin bu vasıfları birbirleriyle ilişki halindedirler ve anomide bir artış bu özelliklerin çoğunun daha yüksek oranlara ulaşmasına yol açar. Ancak, bu vasıfların hepsini anomiye sebep olan veya onunla birlikte var olan özellikler olarak nitelendirmek hatalıdır. Mesela, çalışırken yorulan bir şahıs, işten kendini alıkoyarak yorgunluktan kurtulabilmeyi, biraz plânsızlığa, gayeyi unutmaya, kendi kendine kalmaya, hiçbir şey için çalışmaksızın boş durmaya ve alkollü içkilerle bazı ilaçlar kullanmaya ihtiyaç gösterebilir. Bu anlamda, Amerika Birleşik Devletleri'nde, aspirin için yapılan reklâmlardan biri, yorgun ev kadınına ailenin diğer fertleri eve dönmeden önce bir yere oturarak, papuçlarını çıkarmasını, iki aspirin yutup sırt üstü uzanmasını ve ayaklarını, başının hizasından hafifçe veya imkân nispetinde yüksek tutmasını tavsiye eder. Başka bir deyişle, bu reklâmın ifade etmek istediği şey şudur: Gayenizi, plânlarınızı, diğer fertleri unutun, bir hap veya biraz alkol alın ve sıhhatinize kavuşun. Ancak, bu örnek geçici bir anomik durumu tasvir etmektedir. Girift toplumsal yapıda anomiyi oluşturan sebepler farklı olabilmektedir. Zimmerman'ın ifadesiyle, anomiye uygun olan sosyal bünye; kısmen göçlerin ve eski çevreden ayrılmanın, şehir hayatının, çocuksuzluğun, son derece küçük aile halinde bulunuşun, boşanma, terk, ölüm veya diğer sebeplerle eşlerden birinin mevcut olmayışının, akrabalarından ayrı bulunmanın ve gayesizlik, plânsızlık v.b. durumların hayatın belli başlı

amacını teşkil ettikleri bir dünya anlayışının ve ruhi hastalıkların bir sonucudur (Zimmerman, 1964:233-234). Bu anlamda anomi, hızlı toplumsal dönüşüm dönemlerinde değerler sistemi ve normatif yapının; toplumsal yapı ile ilişki ve uyumunun bozulması ve toplumu oluşturan bireylerin davranış, düşünce ve eylemleri üzerindeki belirleyici ve yönlendirici niteliğinin yitirilmesi halidir (Tolan, 1981:171).

Anominin sosyal-yapısal şartı, sosyal standartlardaki bozulmayla ilgilidir. Sosyal standartlardaki bozulmayı oluşturan şartlar şunlardır:

- a) Hızlı sosyal ve teknolojik değişmelerden dolayı normlardaki değişmeler;
- b) Eski ve yeni kurumlar arasındaki çatışma;
- c) İki farklı toplumun değer sistemlerinin karşılaşmasıyla hayat tarzında çatışma.

Sosyal standartlardaki bozulma sonucunda; kolektif vicdanın üstünlüğü ve yasallığı, normatif yapının gücündeki düzenleyicilik, ortak duygular, toplumun ahlaki yasallığı ve bireyleri birleştirmek toplumsal düzeyde sorun olmaktadır.

Cohen'e göre, yönetim duygusundaki eksiklik ya da davranışlara hakim olan sosyal standartlardaki bozulma anomiyi oluşturur (Mutlu, 1984:82). Bir bütün olarak toplumun dokusundaki sosyal kültürel kurumlar ve yapılanmalardaki bozulma ve düzensizlik, bireysel ve toplumsal anomik duruma sebep olabilmektedir. Sosyal-kültürel yapıdaki fonksiyon bozukluğu, patolojik durum ve sistem bunalımının tedavisi ve yeniden yapılandırılması ile anomik durumdan kurtulmak; toplumun hayatta kalabilmesinin gerekli şartıdır (Bayhan, 1997:10).

Anomi Kavramının Terminolojik Farklılıkları

Anomi, sosyal bilimlerde, birey bağlamında psikolojik açıdan; toplum bağlamında sosyolojik açıdan analiz edilmektedir. Dolayısıyla psikolojik, sosyolojik ve sosyal psikolojik bakımdan incelenen anomik durumun, araştırma yöntem, alan ve sonuçlarına göre terminolojik farklılıkları bulunmaktadır. Anomi kavramını, sistematik olarak ilk kullanan Durkheim başta olmak üzere; "anomi" konusunu bilimsel çalışmalarında inceleyen sosyologlardan, Merton, Parsons ve Leo Srole'un anomi kavramına bakış açıları ele alınabilir (Bayhan, 1997:10).

Durkheim'da Anomi Kavramı

Sosyolojik çözümlemede önemli bir yeri olan ve sosyolojinin bilimsel oluşumuna damgasını vuran önemli sosyologlardan Durkheim, "Bir sosyal ola-

yın sebebi bir başka sosyal olaydır.” önermesi çerçevesinde “sosyolojizm” akımının öncüsüdür (Bayhan, 1997:10). Bu anlamda, Durkheim için bir toplumdaki belirleyici unsur, ortak inanç, değer ve normların soyut bir bütünü olan toplumsal bilinçtir. Toplumsal bilinç her ne kadar bireysel bilinçlerde belirginleşirse de, toplumsal niteliği bakımından onlardan farklıdır; onların basit bir toplamı ya da sonucu değildir. Kendi yasalarına göre evrimleşen ve bireyleri çevreleyen, etkileyen veya belirleyen koşullardan bağımsız olarak varlığını sürdüren toplumsal bilinç, kendini diğer toplumsal unsurlardan farklı kılan niteliklere sahiptir. Zaman süreci içerisinde büyük bir değişiklik göstermediği için kuşaklar arasındaki bağlantıyı sağlar. Dolayısıyla, bireylerde somutlaşmasına rağmen, bireysel bilinçlerdeki oluşumdan bambaşka bir varlığa sahip olan toplumsal bilinç, kendine özgü nitelikleri, varoluş şartları ve gelişme biçimi olan bir toplumsal gerçektir. Bu haliyle bireysel bilinçler üzerinde sürekli bir baskı mekanizması oluşturur. Bu baskı mekanizmalarının somut toplumsal görünüşleri ise, yaptırımlarla desteklenen toplumsal kurumlardır. Bireyler, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, ağırlıklı norm ve değerlerden veya onların bileşimlerinden oluşan bu toplumsal kurumlara göreli olarak davranırlar (Tolan, 1991:24). Bu çerçevede Durkheim, toplumun bireyin dışında olması ve baskı yapmasını “*dışlık*” ve “*baskı*” terimleriyle ifade eder (Kösemihal, 1974:183).

Toplumsal bilinç çerçevesinde Durkheim, Tönnies’in “*Gemeinschaft ve Gesellschaft*” (Cemaat ve Cemiyet) kavramlarına benzer bir şekilde, “*Toplumsal İşbölümü*” adlı incelemesinde toplumu “*mekanik ve organik dayanışma*” olarak iki ayrı tipe ayırır (Kızılçelik, 1992a: 108). Ancak, Tönnies’in Cemaatte organik dayanışma, cemiyette ise mekanik dayanışma olduğu nitelemesine karşılık; Durkheim’e göre de, cemaat yapısında mekanik dayanışma, cemiyet yapısında da organik dayanışma mevcuttur (Bayhan, 1997:11). Bu çerçevede, Durkheim’a göre, “*mekanik dayanışma*” üzerine kurulan toplumlarda (genellikle ilkel toplumlar) bireyler, benzer norm, inanç ve değerleri paylaşırlar; başka bir deyişle henüz farklılaşmamışlardır. Bu tür toplumlarda toplumsal bilinç, bireysel bilinçler üzerinde egemenlik kurmuştur ve hatta onları içerir. Benzerliğe dayalı mekanik dayanışmanın karşısı olan “*organik dayanışma*”, farklılaşmanın sonucu olarak beliren daha çağdaş bir oluşumdur. Canlı varlıklarda nasıl organlar arasında bir birlik, bir bütünleşme ve dayanışma varsa ve organizmanın varlığını sürdürebilmesi için nasıl her organın farklı görevini yerine getirmesi gerekiyorsa, bu durum toplumun varlığı için de aynen geçerlidir. Dolayısıyla organik dayanışma, bir toplumdaki işbölümünün zorunlu bir sonucudur. Durkheim’a göre, toplumsal işbölümü nüfusun artışına paralel olarak farklı uğraşı ve meslekler seçen bireyler, toplum içinde farklı görevler alarak hem birlikte yaşama imkânını bulurlar, hem de canlı

bir organizma olan toplumdaki fonksiyonlarını yerine getirerek toplumun idamesini sağlarlar. Teknolojik gelişmeye koşut olarak farklılaşma önem kazanır ve organik dayanışma, mekanik dayanışma üzerinde giderek egemenlik kurar. Ancak organik dayanışmanın, ya da toplumsal farklılaşma veya işbölümünün gelişmesi, bireylerde başkalarından farklı oldukları bilincini oluşturur. Bu bireylik bilincinin toplumsal bilinci giderek daha fazla etkilemesi ve zayıflatmasını, Durkheim “*anomi*” olarak nitelendirir. Durkheim, “*Toplumsal İşbölümü Üzerine*” ve “*İntihar*” adlı eserlerinde anomiden söz etmiştir (Tolan, 1991:24-25).

Durkheim, “*Toplumsal İş Bölümü*” (1893) adlı eserinde, “*anomi*”yi, “*düzeni sağlayan ahlâk ve hukuk kuralları ortadan kalkınca toplumun bütününi kucaklayan hastalık*” olarak tanımlar. Tarihin belli dönemlerinde “*davranışları biçimlendiren ve idealleri inşa eden değerler sistemi ile fertler arasındaki ilişkiler bozulur. Bu bunalım toplumun bütününi sardığı zaman “anomie” vardır; “anomie” dayanışmanın yok oluşudur*”. Sosyal faaliyetlerin farklılaşması ile toplum üyelerinin ortak duygularında değişimler olur; bu da sosyal inançların gevşemesine yol açar; toplum imajının yerini kişi imajı alır. Fertler kendilerinde bir takım kabiliyetler olduğuna inanırlar; toplum onlara belli roller verir; eğer bu kabiliyetlerle, o rolleri birbirine uymuyorsa sosyal bütünleşme gerçekleşemez... Çağdaş toplum, işbirliği ile rekâbet, dayanışma ile çatışma arasında bocalamaktadır. İktisadi anarşi ve -aile, kilise, korporasyon gibi- ara kuruluşların zaafı yüzünden dengesizlik doğunca değerler sistemi bozulur; kişinin amaç ve araçları ön plâna geçer; çünkü sosyal düzen, sosyal ahengi artık sağlayamaz (Meriç, 1978:329). Bu bağlamda, Durkheim, anomi kavramını, kolektif kimlik, ortaklaşa çıkar ve değerlere dair algının gerilemekte olduğu ve bireylerin genel olarak kabul edilen davranış normları ya da sosyal standartlardan bağımsız biçimde davrandıkları bir toplumdaki durumu tanımlamak için kullanmıştır. Durkheim, modern toplumda bireyselciliğin artması ve değerlerin birbirinden giderek uzaklaşmasının anomi gibi sosyal çözülme riski ile karşı karşıya kalma ihtimalini artırdığına inanmaktadır (Bilton vd., 2009: 6).

Durkheim’in “*Toplumsal İşbölümü*”ndeki verilere göre üç halde anomi vardır;

- a) Ekonomi dünyasından iflâsların çoğalması halinde,
- b) Ekonomik faaliyetlerin içerisinde işveren-ücretli ilişkileri düzeyinde,
- c) Bilimlerin aşırı parçalanması ve uzmanlaşması sonucu bilgi alanında (Tolan, 1991:26).

Durkheim’in “*anomi*” kavramını işlediği diğer çözümlemesi “*İntihar*” adlı eseridir. Durkheim, intihar olayını açıklamak için öncelikle intiharı; akıl hastalığı, ırk, kalıtım, iklim ve hava sıcaklığı, taklit etkenleriyle açıklamak isteyen görüşleri irdeler. Durkheim, bu etkenlerin intiharın nedeni olamayaca-

ğını tek tek kanıtladıktan sonra, geriye bir tek toplum etkeni kaldığını belirtmektedir. Bu toplumsal etkenleri oluşturan dinsel bağlılık, evlilik, aile hayatı, siyasal ve ulusal bağlar vb. unsurlar ile intihar olayları arasındaki bağları inceleyen Durkheim, 3 ayrı intihar türü tespit etmektedir: Egoist (Bencil) intihar, Alturist (Elcil) intihar ve Anomik (kualsıızlık) intihar.

a) *Egoist (Bencil) İntihar*: Bireyin sosyal çevresiyle bütünleşememesi sonucu olan intihar olayıdır. *“Bireyi kendi başının çaresine bakmak durumunda bırakan etkenler ne kadar çoğalırsa, intihar olayları da o ölçüde artar”*. Durkheim, bu belirlemeye ulaşırken değişik dinsel inanç kümelerini birbirleriyle karşılaştırmaktadır. Katolik Kilisesi ve Katolik mezhebinin, üyelerini topluluk hayatıyla yoğun biçimde bütünleştirdiği için, Katolikler arasında intihar olaylarının çok az görüldüğünü belirtmekte; buna karşılık bireyciliğin değerli tutulduğu Protestanlıkta, birey ile sosyal kümesi arasındaki bağlar gevşeyip koptuğu için Protestanlar arasında intihar oranının daha yüksek olduğunu söylemektedir.

Bunun gibi, Durkheim’a göre aile bağlarının zayıflamasıyla da bencil intihar olaylarının artışı birlikte görülmektedir. Aile bağları ne kadar yoğun ise; aile bireylerinin intihara karşı bağıışıklığı da o ölçüde yüksek olmaktadır. Dolayısıyla ona göre, aile üyelerinin bireysel kişilik yapıları değil, aile bağlarının yoğunluk ve sıklığı asıl belirleyici etken durumundadır.

Siyasal ve ulusal büyük bunalımlar sırasında da, toplumun bütünleşme ölçüsü arttığından, bireylerin sosyal sorunlara etkin ‘katılımları’yoğunlaştığından, intihar oranlarının düştüğü gözlenmektedir. Bu ortamda bireylerin bencilliklerinin sınırlanmakta olmasını ve yaşama isteklerinin güçlenmesini bu düşüşün nedeni olarak görmektedir.

b) *Altruist (Elcil) İntihar*: Bireyin kendi başına bırakıldığı ortamların bencil intiharı özendirici olmasına karşın, aşırı toplumsal bütünleşmişliğin de elcil intiharı kolaylaştırdığını belirten Durkheim, bu ikinci durumda birey hayatının adetler, gelenekler ve alışkanlıklarla katı bir biçimde düzenlenmiş olduğuna, topluluğun (ister dini ister siyasi) buyrukları gerektirdiğinde, bireylerin düşünmeden kendilerini öldürdüklerine işaret etmektedir.

c) *Anomik (Kualsıızlık) İntihar*: Bencil intihar bireyin toplumla yeterince bütünleşememesinden; elcil intihar da aşırı bütünleştirilmesinden ileri gelirken; üçüncü bir intihar türü olarak anomik intiharı da, birey davranışlarında uyulacak ölçülerin bulunmamasından ileri gelmektedir. Özellikle kör piyasa ekonomisi içinde yoğunlaşmış olan bu intihar türü, bireylerin davranışlarını düzenleyecek kural ve ölçülerin bulunmaması karşısında, Durkheim’ın deyişle *“bireyin ufkunun ya aşırı genişlemesinin, ya da aşırı biçimde daralmasının sonucu olmaktadır.”* Bu durumlara örnek olarak Durkheim, beklenmedik zenginleşme ile boşanma durumlarını göstermektedir (Ozankaya, 1992:8-10). Bu anlamda, Durkheim’a göre intiharları arttıran ekonomik bunalım, yoksulluk

yanında, bir ülkedeki refahı birdenbire arttıran mutlu bunalımlar bile intiharları ekonomik çöküntüler gibi etkilemektedir (Durkheim, 1992:247).

Anomik intiharların çoğalmasının temel nedeni toplumun yapısında meydana gelen değişiktir. Bu değişikliğin toplum için, yararlı ya da zararlı olmasının hiçbir önemi yoktur. Toplumun yapısında meydana gelen değişiklikler bireyin manevi değerlerini, hayat şartlarını alt-üst eder. Dolayısıyla Durkheim'a göre intiharın esas nedeni bu anomi halidir. Bu anlamda Durkheim'a göre anominin (kualsızlığın) ve kargaşalığın en fazla olduğu yerler çağdaş toplumlardaki kentlerdir. Bu açıdan intiharlar daha çok kentlerde yaygındır. Bundan dolayı Durkheim, çağdaş toplumdaki kentleri, anominin yaygın olduğu başıboş yerler olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Durkheim "anomi"yi karmaşık işbölümünün egemen olduğu sanayileşmiş, çağdaş toplumların temel özelliklerinden biri olarak görmekte ve "anomik intihar" türünün organik dayanışmanın belirgin olduğu, sanayileşen toplumda görüldüğünü belirtmektedir (Kızılçelik, 1992:119). Dolayısıyla, Durkheim, bireyci toplumlarda, toplumsal bilincin tümüyle yitirilmemesi gereğini savunur ve yeni bir ahlak anlayışının zorunluluğu üzerinde ısrar eder (Tolan, 1991:26). Durkheim'a göre, toplumsal sorun esas olarak ahlâki bir sorundur ve çağdaş toplumların bunalımı, temeli toplumun yapısında bulunan ahlâki bir bunalımdır (Aron, 1986:569). Bu bağlamda, Durkheim, modernitedeki problemlerden biri olarak tanımladığı anomiyi; ahlâki düzenleme eksikliği, sınırsız tutkular, değersizlik hissi ve hayatın anlamının olmaması olarak ifade eder. Anominin nedenlerini ise şu şekilde belirtir: Hızlı sosyal değişme, ahlâki otoritenin (örneğin din) zayıflaması, sosyal rollerde ve kurallarda artan karmaşıklık, emeğin parçalanması (Bilton vd., 2009:472).

Son tahlilde, Durkheim'da toplumsal hastalığın bir ifadesi olan anomik durumun iki farklı kaynağı vardır: Yapısal anomi ve toplumsal anomi. Yapısal anomi türünde Durkheim, sosyal yapıyı meydana getiren birim ve kurumlar arasında tam işlevsel bağlantının kurulmaması durumunu ifade ederken; toplumsal anomi türünde, kültür unsurlarının kendi aralarında ve kültür ile sosyal yapı arasındaki uyumsuzlukları kastetmektedir (Erdoğan, 1991:23). Durkheim'ın anomi kuramındaki, sosyal ve kültürel yapı arasındaki uyumsuzluğun anomiyeye sebep olduğu düşüncesi; Merton'un anomi kuramında daha analitik çerçevede ve geniş biçimde ele alınmaktadır.

Merton'da Anomi Kavramı

Merton, sosyolojik açıdan ele aldığı anomi konusu ile ilgili olarak 1938 yılında yazdığı "Sosyal Yapı ve Anomi" başlıklı makalesiyle, anomi ve sapma

konusunda Durkheim'den sonra değişik bir bakış açısı getirmiştir. Hatta Merton'a göre günümüzde sosyolojik bakış açısı, uyulması gereken ilişki kalıplarından sapan davranışların analizine yönelmiştir (Kızılçelik, 1992a:307). Merton'a göre anomi, kültürel amaçlar ve bu amaçlara ulaşmayı sağlayacak kurumsal araçlar arasındaki kopukluğun bir sonucudur. Bu bağlamda, Merton'a göre, toplumda, kültürün bireylere sosyalleşme yoluyla aşıladığı istek ve özelemlerden oluşan kültürel hedefler vardır. Daha sonra, bu hedeflere ulaşmak için bireylerin meşru olarak kullanabilecekleri araçları belirleyen ve tanımlayan normları görüyoruz. Merton'a göre normlar, kültürel yapının ikinci bir görünümü olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, normlara uygun bir biçimde kültürel hedeflere ulaşmak için toplumsal olanakların dağılımı etkeni devreye girer; İşte bunlar kurumsallaşmış yol veya araçlardır. Bu araçlar, nesnel eylem koşulları olarak, sosyal yapının (bireyler arası ilişkiler dokusu) bir görünümünü oluştururlar (Tolan, 1981:70). Bu çerçevede, Merton kişinin çevresini ikiye bölmektedir. Değerler ve normlar kültürel çevreyi, insan ilişkileri ise sosyal çevreyi meydana getirir. Sosyal çevre ile kültürel çevre arasında uyumsuzluk olduğu zaman gerilimler ortaya çıkar. Bu gerilim, sosyal çevresinin insanı kültürel normlara uygun eylemde bulunmama-ya yöneltmesi demektir. Merton, "anomi" dediği sosyal çevre ile kültürel çevre arasındaki uyumsuzluk halini basit ve şiddetli olarak ikiye ayırmaktadır. Basit anomi, bir grup ya da toplumdaki değer çatışmalarından doğan huzursuzluk durumudur. Bu durumun sonunda, bir rahatsızlık ve gruptan kopma duygusu belirebilir.

Şiddetli anomi ise, bir grup ya da toplumdaki değer sisteminin çürümesi ve çözülmesi demektir. Bunun sonunda çok daha şiddetli huzursuzluk doğar (Kongar, 1985:163).

Merton'a göre anominin göstergeleri şunlardır:

- a) Toplum liderlerinin bireylerin ihtiyaçlarına karşı kayıtsızlıkları hakkında anlayış.
- b) Genellikle kuralların eksik olarak görüldüğü bir toplumda çok az şeyin gerçekleşeceği duygusu.
- c) Hayatın hedeflerinin gerçekleşmesi yerine azalan bir şekilde geriliyor olduğuna dair duygu.
- d) Çaresizlik, hiçlik duygusu.
- e) Bireylerin psikolojik ve toplumsal destekler için arkadaşlarına, bireysel ilişkilerine kanaat edememesidir (Kızılçelik, 1992a:309).

Merton, anominin sebeplerini sosyo-kültürel yapıda aramaktadır. Bu anlamda Merton'a göre, sosyal ve kültürel yapının çeşitli elemanları arasında kültürel hedefler ve kurumsallaşmış yollar önem arz etmektedir. Kültürel hedefler, ya o kültür mensuplarının tümü için meşru hedeflerdir ya da toplu-

mun belirli bir kısmı için erişilmesi meşru amaçlardır. Linton'un deyimi ile bunlar *"toplumun yaşama tarzıdır"* ve hayat anlayışıdır. Kültürün tayin ettiği hedeflere fertleri ulaştıracak yollar da, sosyal yapı tarafından belirlenmiş ve kurallara bağlanmıştır. Bu kaidelerin kökleri ise adetler (folkways), örfler (mores) ve kurumlardır.

Toplumun kültürünü muhafaza ettirebilmek üzere toplum içinde gayet girift bir davranış sistemi veya fertlerin davranışlarını kontrol eden ve davranışlara yön veren bir sistem mevcuttur. Bu sisteme genel olarak *"örfler-âdetler sistemi"* denilir. Fertler, içinde yaşadıkları toplumun bu sistemine gayri şuuiri uyarılar ve genellikle mensup oldukları toplumun örfler-âdetler sistemini de *"en doğru ve en güzel"* bir sistem olarak kabul etmeye eğilim gösterirler. İlk olarak W.G. Sumner tarafından ayrıntılı olarak açıklanan âdetler (folkways) ve örfler (mores), Sumner'e göre âdeti doğal güçler gibidir; yani insanların bilincine bağlı olmaksızın etkilidirler. Âdetler, insanların tecrübeleri sonucu yavaş yavaş oluşmuş ve gelenekler olarak nesilden nesile geçmiştir. Böylece âdetler toplum içinde hareket etme usulleridir ve kişiler içinde yaşadıkları toplumun bu davranış yollarını izleyeceklerdir. Âdetler toplumdan topluma değişik olduğu gibi fertlerin çeşitli ihtiyaçlarına göre zamanla güçte olsa değişebilir. Ancak genellikle âdetler insanın tüm hareketlerini, yıkanmaktan saçını kesmeye, yemekten içmeye kadar nizamlarlar. Eğer bu âdetler, sadece bir hareket kaideleri olmayıp da hareketi düzenleyen, davranışı idare eden normlar olarak toplumca kabul edilmişlerse bunlara

örfler (more) denilmektedir. Örfler bünyeleri içinde ahlâki bir değer yargısını taşırlar. İşte bu nedenle örfler, âdetlerden daha güçlü kurallar olup, bunların dışına çıkan bir hareket toplumun şiddetli bir reaksiyonu ile karşılaşır (Saran, 1975:82-83).

Örflerin sosyal hayattaki genel fonksiyonları şu şekilde belirtilebilir:

- a) Örfler ferdi davranışlarımızın çoğunu belirlerler.
- b) Örfler ferdin grupla benzerliğini ispat eder. Yani, örfler ferdin kendi cemaatine ve sosyal sınıfına ait usullere uyması için etki yapar.
- c) Örfler tutarlılık muhafızlarıdır. Bu anlamda her sosyal ünite kendi örflerine sahiptir. Her cins, yaş, bütün sınıflar için aileden millete ve gruplara kadar her sosyal birim için örfler vardır.

Örfler, köy cemaatlerinde şehirlerdeki nazaran daha zorlayıcıdır. Cemiyyetin gelişmesiyle örfler daha *"özelleşmiş"* hale gelir. Bunlar bir seri özel âdet, moda, hukuk, ihtilâflı dini ve diğer kültürel grupların kanunları olarak görünür (MacIver-Page, 1971:36).

Sosyal ve kültürel yapının diğer unsurlarından olan *"kurumlar"* ise, yerleşmiş formlar veya usul şartları olup, grup faaliyetlerini düzenlerler. Mesele, herhangi bir toplumda ailenin oluşumunda ya da politik bir partinin ku-

ruluşunda ve işleyişinde izlenecek şekilsel formlardır. Evlenme usulleri, evlenenlerin ikâmet yerleri, veraset usulleri vb. gibi. Bu anlamda kurumlar sosyal ilişkilerde kişileri aşarlar ve soyut formlar olarak sosyo-kültürel yapının bir ünitesini teşkil ederler. Âdetler, örfler ve kurumların meydana getirdiği sistem ise sosyal kontrol sistemidir; bu sistem içinde fertler tüm davranışlarını, hareketlerini ve tavırlarını düzenlerler. Dolayısıyla, kültürün tayin ettiği hedeflere fertleri götürecek olan yollar sosyal yapı içinde belirlenmiş olup bu yollar ya da vasıtalar âdetler-örfler ve kurumlarda ifadelerini bulurlar. Ancak bu belirlenmiş kurallar, her zaman fertleri gayeye ulaştıran en yeterli ve en uygun yollar olmayabilir. Bu çerçevede, kültürel amaçlarla kurumsallaşmış yollar arasındaki dengenin bozulması anomiye neden olmaktadır (Saran, 1975:83-84).

Kültürel hedeflerle kurumsallaşmış araçlar arasındaki ayrışmanın yol açtığı anomik durumun bütün mantıksal uyum olasılıklarını Merton, şu şekilde belirtmeye çalışır; bireyler kültürel hedefleri veya kurumsallaşmış araçları hem kabul hem de red edebilirler. Mesela, kültürel hedefler konusundaki tutumları olumlu ya da olumsuz olarak kurumsallaşmış araçların seçimini belirlemez. Dolayısıyla Merton, her biri iki farklı değer alabilecek iki değişken önermiş olmaktadır. Bu değişkenlerin bileşimi ile de Merton'un ünlü çizelgesi ortaya çıkmaktadır:

Bireysel Uyum Biçimleri Tipolojisi

Uyum Biçimleri	Kültürel Hedefler	Kurumsallaşmış Araçlar
Uyum (conformism)	+	+
Yenilik Yaratma (innovation)	+	-
Şekilcilik (ritualism)	-	+
Çekilme, Kaçış (retrealism)	-	-
İsyân (rebellion)	±	±

Bu çizelgedeki (+) işareti kabul, (-)'ler red anlamına gelmekte, (±) ise “temel değerlerin reddini ve yenilerin arayışını” simgelemektedir (Tolan, 1981:72-73).

Merton'un çizelgede nitelendirdiği uyum biçimleri şu şekilde açıklanabilir:

a) *Uyum Davranışı*: Birey, hem kültürel hedefleri, hem de bu hedeflere ulaşmada kullanabileceği kurumsallaşmış araçları benimsemiştir.

b) *Yenilik Yaratma Davranışı*: Bu davranış biçiminde birey, kültürel hedefleri kabullenirken, bu hedeflerin yerine getirilmesinde benimsenen kurumsallaşmış araçları reddeder. Bu anlamda Merton'a göre toplumsal başarının

maddi yönlerini vurgulayan, ancak kurumsallaşmış araçların dağılımında veya kullanımında belirli bir adalet sağlayamayan toplumlar ister istemez benimsetmeye çalıştıkları normlardan sapan davranışlar doğururlar. Böylece öngörülen kültürel hedeflere ulaşmak, yani toplumsal ve ekonomik güç kazanmak için toplumsal hatta yasal anlamda meşru olmayan yollara başvuranların sayısı giderek artmaya, bu davranış tipi toplumda yaygınlaşmaya ve neredeyse olağanlaşmaya başlar. Böyle bir uyum türü, başarı özemlerini vurgulayan kültürel hedeflere görece olarak bireylerin sosyalleşmesinde bazı uyumsuzlukların mevcudiyetini gösterir. Merton buna kanıt olarak, yasalara ters düşen birçok suç tiplerinin daha çok toplumun alt kesimlerinde işlendiğini göstermekte, ancak bunun, *“maddi başarı konusundaki kültürel vurgunun toplumun bu kesiminde de içselleştirilmiş olmasına rağmen, başarılı olabilmek için toplumca benimsenmiş meşru araçların kullanımında olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle ‘normal’ bir tepki”* olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu tür toplumsal baskılar meşru araçların giderek daha az, meşru olmayan yolların ise giderek daha çok kullanılmasıyla sonuçlanmaktadır. Üstelik alt sınıfların kurumsallaşmış araçların kullanımında sahip olduğu toplumsal olanaklar büyük ölçüde el emeği ve buna dayanan işlerle sınırlı kalmakta, toplumun buna atfettiği değer ise genellikle küçümseyici bir nitelik taşımaktadır. Merton’a göre meşru araçlara başvurmayanlardan bir diğer örnek de, sınavlarda kopya çekmeyi alışkanlık haline getiren öğrencinin ya da görevini kötüye kullanan memurun davranışlarıdır. Daha yüksek maddi statü simgelerine kavuşmak için diğer sosyo-ekonomik grupların ve özellikle kamu hizmeti gören kişilerin de bu tür toplumsal baskıların etkisinde kaldıkları bir gerçektir.

Yenilik yaratıcı uyumun etkisi, suçluluk konusunda olduğu gibi dinamik bir nitelik taşıyabilir. Bazı kimseler, toplum içerisindeki dezavantajlı konumları, ya da kişilik yapıları nedeniyle kültürel hedefler ve kurumsallaşmış araçlar arasındaki farklılıktan doğan gerginliği diğerlerinden daha fazla duyabilirler; bu da onları sapmaya daha duyarlı ve zayıf bir durumda bırakabilir. Böylece normların meşruluğu yalnızca bu kimseler için değil, diğerleri için de azalmakta ve başlangıçta hafif ve basit anomik ortamdan etkilenmeyenler, bundan böyle daha kolay etkilenebilir olmaktadır. Dolayısıyla, anomi ve giderek önem kazanan sapma olgularının toplumsal ve kültürel dinamikler çerçevesinde etkileşimde bulundukları düşünülebilir; bu nedenle yeni toplumsal kontrol mekanizmaları etkinlik kazanıncaya kadar mevcut normatif yanının patlayıcı bir özellik taşıyabileceği unutulmamalıdır. Merton’a göre çoğu kez, bir toplumsal sistemde fonksiyonsuzlukların birikimi, üyelerinin çoğunluğu tarafından saygı duyulan değerlerin yitildiği bir toplumsal değişmeye başlangıç olabilir (Tolan, 1981:73-75).

c) *Şekilci Davranış*: Bu uyum biçiminde, kültürel hedefler reddedilirken, kurumsallaşmış araçlar kabul edilmektedir. Merton'a göre şekilci davranış, kişinin büyük bir maddi başarı içeren kültürel hedefleri terk etmesi ya da derece derece aşağıya indirmesi ve hızlı bir toplumsal mobilité ile arzularını tatmin edecek bir düzeye getirmesidir. Bu uyum tipinin temel özelliği, kültürel hedeflerin ve gerektirdiği sorumlulukların bir yana itilip, sanki bir zorunluluk varmışçasına kurumsallaşmış normların izlenmesidir. Merton bu davranış tipi ile, toplumsal statüyü bireyin kendi çabasına bağlayan kültürlerde daha sık karşılaşıldığı düşüncesindedir. Bu tür toplumlarda, bireyler arasındaki rekabete dayanan mücadele onlarda belirsiz bir güvensizlik ve korku duygusu uyandıracaktır. Bu duygudan kurtulmak amacıyla birey, istek ve özlemlerinin düzeyini düşürecek, sonuçta kültürel hedefleri bir yana bırakıp eylemlerini kurumsallaşmış araçlara uydurmakla yetinecektir. Bu uyum türü içerisinde olanlar genellikle *"ben elde ettiklerimle tatmin olmasını bilen bir insanım"*; *"çok yükseklere bakarsan sonunda düş kırıklığına uğrarsın"* gibi durumlarını rasyonelleştirici deyişlerle kendilerini avuttanlardır (Tolan, 1081:76).

d) *Geriye Çekilme-Kaçış Davranışı*: Merton'a göre bu uyum tipinde hem kültürel hedeflerin hem de kurumsallaşmış araçların reddedilmesi söz konusudur. Kişi toplumdaki yaygın değerlerin kendisine bir şeyler ifade etmediğini düşünür ve kişiler toplumdan kaçır duruma gelirler. Merton'a göre bu davranış biçimi çoğu kez sosyal yapıdan kaynaklanır. Aynı zamanda bu davranış biçimi kolektif olmaktan çok, bireye özgü bir görünüme sahiptir. Bu anlamda, geriye çekilme davranışı gösteren bireylerin benzeri bir sapma davranışı olanların yoğunlaştığı bölgelere yönelmeleri ve bu tür grupların oluşturduğu alt-kültüre ortak olmaları, bu uyum biçiminin kişiye özgü olduğunu gösterir. Coser ve arkadaşlarına göre; geriye çekilme davranışına örnek olarak ilaç bağımlıları, fahişeler, serseriler ve sahipsizler gösterilebilir. Ayrıca, geriye çekilme davranışında, hem kültürel hedeflere hem de kurumsallaşmış araçlara uymayı kabul etmeyen birey kendine göre bir dünya kurar. Bu bakımdan Merton'a göre, geriye çekilme davranışına en uygun örnek Charlie Chaplin'in oynadığı karakterlerdir. Özellikle Chaplin *"The Gold Rush"* (Altına Hücum) adlı filminde bu davranışın tipik bir örneğini sergiler. Chaplin, bu film de fakir ve yalnız olan bir kişiyi oynar, fakat, kendine göre bir dünya kurar (Kızılçelik, 1992a:311-312).

e) *İsyan Davranışı*: Hem kültürün tayin ettiği hem de kurumların tespit ettiği yolların dışına çıkılması ve bunların tüm reddi tipindeki davranışlardır. Bu tip davranışa yönelenler sadece kültürel amaçları ve kurumsallaşmış yolları red ile kalmayıp bunların yerine bir başkasını yerleştirmeyi de hedef tutmuşlardır. Yani, tümüyle değişik bir sosyal yapı kurma davranışı içindedirler. Bu

bağlamda Merton, anominin isyan tipinin muhtemelen yeni kuralların şekillenmesine ya da forme edilmesine bir başlangıç olabileceği kanısındadır. Ancak “İsyan”ın toplum içinde nispeten küçük ve güçsüz bir grubu ilgilendirmesi halinde bir alt- grubun olası teşekkülüne de işaret edebilir. Bu anlamda bu alt grup, tüm toplumdan ayrılma, topluma yabancılaşma yönelimi içinde olacaktır. Bu davranış tipine toplumdan ayrılan genç çete gruplarının teşekkülü ya da gençlik hareketleri örnek olarak gösterilebilir. Bu alt-grup mensuplarının kendine has bir örgüt ve alt-kültürü mevcuttur. İsyanın, toplumun önemli bir kısmını kaplayacak kadar yaygın hale gelmesi ise olası bir ihtilâlin başlangıcı olabilir (Saran, 1975: 86). Son tahlilde Merton, sosyal yapı ile kültürel yapı arasındaki uyumsuzluk ve çatışma sonunda meydana gelen “anomi”nin en tipik görünümünün kentsel alanlarda ortaya çıktığını belirtir. Merton’a göre, “her türlü aşırılıklar ortamı” olan kentler ve özellikle metropollerde kitle iletişimi ve onun uyardığı özlemler, sosyal yapı ve kültürel yapı arasındaki kopukluğun artmasında temel etkenlerden en önemlisidir. Bu ortamda bireylerin özlem düzeyleri ile, bu özlemleri gerçekleştirebilecek olanaklar tümüyle uyumsuz hale gelir (Tolan, 1981:73). Bu bağlamda, kentleşme sürecinde anomik durum artmaktadır. Köyden kente göç eden, ancak kentin hazır olmayan sosyal alt-yapısında kentin varoluşlarında yaşamak zorunda kalan, iki kültür arasında kalan ve bocalayan, ne köylü ne de kentli olan kitleler; kentle bütünleşemedikleri takdirde anomik duruma düşeceklerdir (Bayhan, 1997:23).

Parsons’da Anomi Kavramı

Parsons anominin analitik özelliklerini belirtirken, bireyin toplumsal yapıya uyum sağlayamamasını vurgulamaktadır. Gerçekten de anomie, bireyin kurumsal modeller ile bütünleşememesi olarak anlaşılabilir. Bu anlamda anomie, hem bireyin kişilik yapısındaki denge ve sürekliliği bozmakta; hem de toplumsal sistemin düzenli çalışmasını tehlikeye düşürmektedir.

Parsons’a göre, uyum güçlüğüünün yani anominin, yine psikolojik düzeyde beliren, ancak fevkalâde genel olmaları nedeniyle dikkate alınabilecek başlıca dört göstergesi bulunmaktadır:

- a) Hedeflerin belirlenmemiş olması,
- b) Davranış ölçütlerinin belirsiz ve kararsız niteliği,
- c) Çatışma beklentilerinin varlığı,
- d) Açık bir biçimde ortaya konmuş somut simgelerin kullanılmaması. Bu anlamda birey, bir bakıma kendisine yol gösterecek hedeflerden, yani seçimlerine temel olacak değerlerden yoksun bulunmaktadır (Tolan, 1981:92-93).

Anomi kavramını sistematik olarak inceleyen Durkheim, Merton ve Parsons'un anomi teorilerini de içermesi itibariyle; Chazel, anomiyi oluşturan etkenleri şu şekilde sınıflandırmaktadır. Chazel'e göre başlıca üç etken grubu anominin yapısını oluşturmaktadır:

a) Birinci etken, bireysel konumla ilişkili olup anomik bir ortamda yaşayan bireyin hedeflerine ulaşmadaki güçsüzlüğünü gösterir. Hedeflerin erişilmezliği, Merton'un da sezindiği gibi gerçekten anominin varlığına bağlıdır.

b) İkinci etken, toplumsal örgütlenme ve onun temelinde yatan kural ve değerlerle ilişkilidir. Kolektif düzen sarsıldığında, bu düzeni oluşturan ilkeler artık kolayca kabul edilmediğinde ve bireyler birbirleri ile tereddüt ve kararsızlık ortamı içerisinde ancak sınırlı bir işbirliği kurabildiklerinde, anomi tehlikesi artık çok önemli bir düzeye varmış demektir. Kolektif hedefler bütününün çözülmesi anlamına gelen bu öncelikli ve temel etkeni inceleyip vurgulamanın onuru da Durkheim'a ait olmaktadır.

c) Üçüncü bir anomi etkeni ise, hem toplumsal kişilik hem de kültürün ürettiklerini kapsayan toplumsal simgeler ile ilgilidir. Bu da Parsons'ın ortaya çıkardığı simgesel sistemin dağılması olgusudur (Tolan, 1981:97).

Parsons'a göre, toplumun bireye önerdiği amaçlar (değerler) ile bireyin sahip olduğu araçlar (kurallar) arasındaki uyumsuzluk anomiyi neden olmaktadır. Değer-kural çatışması bağlamında amaç-araç çatışmasının meydana getirdiği anominin en olası biçimi, bireylerin ulaşmayı arzuladıkları amaçlara uygun araçlara sahip olmaması durumudur. Bir başka olasılık ise, belli amaçların haklı çıkardığı araçların bireyin gözünde açıklığa kavuşmamış olmasıdır. Anominin bir üçüncü biçimi de asıl amaçlarla, kurumsal amaçlar arasındaki uyumsuzluğun bireylerin gözünde açık bir duruma gelmesidir (Özkök, 1985:92). Bu uyumsuzluk, güvensizlik ve kuralsızlığa neden olmakta ve birey bunalıma girmektedir.

Leo Srole'de Anomi Kavramı

Uygulamalı toplum bilimlerinin Amerika'da yoğun biçimde ilgi görmesi 1950'ler başına rastlar. Bu yıllarda özellikle yöntembilim, istatistik ve uygulamalı sosyoloji ve psikoloji alanlarında yoğun çalışmalar vardır. Bu ilgi ve yoğunlaşma, psikoloji ve sosyolojinin kesiştiği, hatta psikolojik boyutun giderek ağırlık kazandığı anomi kavramıyla ilgili çalışmalarda da özel bir önem kazanmıştır. Bunun temel nedeni, 1938'de Merton'un başlattığı kuramsal tartışmanın, uygulama ve test etme aşamasında ortaya yeni yöntembilimsel sorunlar çıkarması olmuştur. Bu sorunların çözümünde Srole'ün katkısı günümüze dek önemini koruyarak gelmiş bulunmaktadır.

Srole, anomiyi ölçülebilir hale getirmek için, kendi adı ile anılan bir ölçek (Srole Scale) geliştirmiştir. Buna göre, anomiyi bireysel düzeyde tanımlayacak beş temel durum saptar ve bunlardan kendi adıyla anılan beş gösterge oluşturur:

a) Birey toplumla bağıını sağlayan önderlere güvenmemektedir: *“Kamu görevlilerine herhangi bir konuda yazı yazmak anlamsızdır: Çünkü onlar sade vatandaşın sorunları ile ilgilenmezler”*.

b) Birey geleceğe karşı bir güvensizlik içerisinde ve bugünü düzensiz ve gelecekte kopuk olarak algılamaktadır: *“Çağımızda insan, geleceği bir yana bırakıp daha çok bugün için yaşamalıdır”*.

c) Önceki gösterge ile ilişkili olarak insanların bugün içinde bulundukları ekonomik ve toplumsal konumu aşamayacakları düşüncesi öne sürülmektedir: *“Ne derse densin, sade vatandaşın nasibi iyileşeceğine giderek kötüleşmektedir”*.

d) Kısmen Durkheim doğrultusunda, insanlara toplumsal değer ve normlara inançlarını yitirmekte oldukları ve hayatı anlamsız buldukları yargısı da burada yer almıştır: *“İnsanlığın bugünkü gidişine bakarak bir çocuk dünyaya getirmenin iyi bir şey olduğu söylenemez”*.

e) Çağımızda insanlar bireylerarası ilişkiler açısından doyumsuzluk, kararsızlık ve güvensizlik içindedirler: *“İnsan bugünlerde kime güveneceğini bilememektedir”*.

Tümüyle psikolojist bir görünüm taşımasına rağmen Srole ölçeğinin dolaylı bir yararı, bir toplumda anominin oluşup gelişmesini kronolojik ve basitten karmaşığa doğru bir süreç içerisinde vermesidir. Buna göre, birey önce toplumu yönetenlerin kendi ihtiyaçlarına karşı ilgisiz kaldıkları izlenimine varır. Ayrıca kültürce belirlenmiş hedeflere ulaşmanın giderek imkânsızlaştığını düşünmektedir. Çünkü ne kadar çaba gösterirse gösterson, toplumsal olanaklar başarı olasılıklarını kısıtlamakta, bireyin konumunu aşmasına izin vermemektedir. Böyle bir ortamda birey, kendisine karşı olan güven ve saygınlığını yitirir; bir boşluk ve hiçlik duygusu egemen olmaya başlamıştır. Anominin son aşamadaki bireysel yansıması ise, yalnızlaşmış ve zavallılaşmış bir insanın başkalarına karşı da güven duygusunun yitirmesi, toplumsal dayanışmanın tümüyle yok olmasıdır (Tolan, 1991:84-85).

Sonuç

Sanayi devrimi, dolayısıyla sanayi toplumu ve modernitenin temel sorunlarından olan anomi, 21. yüzyıla girdiğimiz bu yıllarda yeni oluşan bilişim devrimi, bilişim toplumu temelinde yeni tanımlanmaya ve adlandırılmaya çalışılan yeni toplum yapılanmalarında da temel sorun olarak görül-

mektedir. Küreselleşme sürecinin en yoğun yaşandığı çağ olan yaşadığımız dönem, “*risk toplumu*” ve “*gözetim toplumu*” olarak kavramsallaştırılmaya çalışılan yeni toplum türlerinde güvensizlik, kaygı ve anlamsızlık temelinde anominin yeniden üretildiği zamanlar olmaktadır. Küresel terör eylemleriyle, kimsenin kimseye güveninin kalmadığı, herkesin birbirine kuşkuyla baktığı bir dönemde yaşıyoruz. Güvenlik uğruna insan mahremiyetinin hiçe sayıldığı, başta Londra ve New York olmak üzere bütün şehirlerde kameralarla herkesin an be an gözetildiği korku toplumuna dönüşüyoruz. Güvenlik adına yapılanlar paradoksal olarak insan haklarının da gasp edilebildiği, Jeremy Bentham’dan mülhem Foucault’nun geliştirdiği panopticon (Gözetleminin görülmediği, ancak tutukluların her an izlendiği şeffaf hapishane) sürecine giriyoruz.

İnsanoğlunun, kalkınma ve gelişme uğruna çevreyi sürekli sömürmesi sonucu, doğa intikamını çok acı almakta; deprem, sel, kuraklık, tsunami, kasırga vb. felaketler risk toplumunun sürekliliğini oluşturmaktadır. Küresel ekonomik krizler, işsizlik, sosyal sınıflar arasında artan gelir uçurumu, boşanmaların artışı, İnternet vasıtasıyla insanın mahremiyetine tecavüzlerin artması vb. durumlar risk toplumunda yaşanan sosyal riskleri oluşturmaktadır. Bu riskler, insanlar arasında güvensizlik, normsuzluk, anlamsızlık bağlamında anomiye yol açmaktadır.

Türkiye bağlamında anomi şu şekilde analiz edilebilir:

Türkiye, tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçmeye çalışan, bu arada bilişim toplumunu da yaşayan arafta bir toplumdur. Bu arada kalmışlık, hem o hem de o olmak anlamında bir anomik durum oluşturmaktadır. Tarım toplumunun geleneksel kültürü, sanayi toplumunun modern kültürü ve bilişim toplumunun postmodern kültürünün bir arada yaşanması anomik yapılanma oluşturabilmektedir.

Türkiye’nin, 1927 yılında yapılan nüfus sayımında köylerde yaşayan nüfusu % 75, kentlerde yaşayan nüfusu % 25 idi. 1980’lere kadar süren bu yapı bağlamında Türkiye’nin tarım toplumu olduğu ifade edilebilir. Günümüze baktığımızda, 2011 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre, Türkiye’nin nüfusunun % 75’i kentlerde, % 25’i köylerde yaşamaktadır. Bu sayısal göstergelere göre, Türkiye’nin şehirli toplum olduğunu söylemek sosyolojik açıdan mümkün değildir. 1950’lerde Marshall yardımları ile kırsal alana traktörün girmesi, karayollarının yapılması, Demokrat Parti’nin uygulamaya çalıştığı liberal sosyo- ekonomik politikalar ile kırsal alanda atıl kalan kitleler şehre göç etmeye başladılar. Ancak, şehrin sosyal alt yapısı hazır olmadığı için gelen kitleler, kendi yaşam alanlarını oluşturdular. Yani, gecekondu kentleşme başladı. Her gelen iktidar, geçici olarak düşündüğü gecekondu kalıcı çözümler üretemeyince, oy uğruna tapu dağıttı. Gecekon-

dulu kentleşme, Türkiye'nin gerçeği haline dönüştü. Gecekondu oturanlar, köyden getirdikleri kültürlerini yaşattılar. Hem köy hem de şehrin kültürünün arasında kalan kitle arabesk kültürü yarattı. Bu bağlamda, Durkheim ve Merton'un anomi teorilerinde ifade ettikleri sosyal yapı ve kültürel yapı arasındaki uyumsuzluk nedeniyle oluşan anominin somut görüngüsü gecekondu yerleşimlerinde görülmektedir. Zamanla, gecekondu alanları şehrin en gözde yerlerinde kalınca, rant alanı haline geldi. 2010'larda bu alanlar TOKİ vasıtasıyla ıslah edilmeye başlandı. Ancak, TOKİ'nin modern şehircilik adına yaptığı beton yığınlarının yeni çöküntü alanları olup olmayacağı, yeni gettolar haline gelip-gelmeyeceği hakkında kuşkuvar sosyologlar tarafından tartışılmaktadır. Bu olasılık, Avrupa'nın deneyimine bakıldığında yüksek oranda olabirliğe sahiptir.

Anominin en fazla gözlemlendiği alanlar olan kentlerdeki bu Türkiye'ye özgü durum, küreselleşme bağlamında, 1980'lerden sonraki uygulanan ekonomi politikaları ile daha da arttı. ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher ve Türkiye'de Özal'ın uygulamaya koyduğu *"neo-liberal ekonomi politikalar"*, Türkiye'nin hazır olmayan sosyal altyapısında sosyal yapı ile kültürel yapının uyumsuzluğu bağlamında anomik yapılanmalar yarattı. Sanayi devrimini geçirmeyen, dolayısıyla burjuva sınıfı ve işçi sınıfı (Avrupa'daki anlamda) bulunmayan, Osmanlı'dan beri devlet tarafından yaratılmaya çalışılan burjuva sınıfı ile neo-liberalizm salt zenginlerin daha zengin olduğu, serbest piyasa ekonomisini isteyen istediği gibi at koşturacağı alan olarak algılanması çerçevesinde anomik piyasaya yol açtı. Kurlsızlık, kural olarak algılanmaya başlandı. 1991 yılında ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizler ile süreklili kriz içinde yaşayan ve kriz olur korkusuyla uyuyan bir kaygılı birey oluştu. Ekonomik krizler sosyal krizi üretti. İşsizlik, iflaslar, intiharlar ve boşanmalar yoğun biçimde bu süreçte arttı ve halen devam etmektedir.

Özel televizyonların yayına başlamasıyla, reyting uğruna Amerikan formatlı yayınlar ile dizi filmlerle bireylerin imgelerinde değişim yaratıldı. Neo-liberalizmin kültürel boyutu televizyon yayınları ile şırına edilmeye başlandı. Dolayısıyla, carpe diem (günü yaşa) felsefesiyle çıkarıcı, idealsiz ve duyarsız genç bireyler üretildi. Her zaman tatminsiz, depresif, yabancılaşmış gençler görülmeye başlandı.

Türkiye'nin anomik durumu, tarihi boyutunda uluslaşma sürecinde de görülmektedir. Belki çok kültürlü ve eklektik yapısını en iyi sosyolog Ziya Gökalp şu tespitiyle yapmıştı: *"Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim"*. Aslında Türkiye; Türk, İslam ve Batı unsurlarının bir sentezidir. Osmanlı'nın son dönemlerinde çöken imparatorluğa çare üretmek için ortaya atılan fikir akımlarından; Türkçülük ve İslamcılık, Türkiye'nin Batı'dan sadece teknolojisini yani maddi kültür unsurlarını almasını, mane-

vi kültürünü koruması gerektiğini savunurken; Batıcılık akımı, Batı'nın hem maddi hem de manevi kültürünü almamız gerektiğini savunmaktaydı. Bu kültür değişmesi süreci sancılı olmuştur. Şizofrenik bir parçalanma yaşanmıştır. Bir yandan kendi manevi kültür kodlarını muhafaza ederken, diğer yandan belli bir manevi kültürün sonucu olan maddi kültür unsurlarını almaya çalışmak sosyolojik açıdan sorunlu, yani anomik olmuştur. Batılılaşmak adına Batı'yı körü körüne taklit etmek anlamsızdır. Batının modernleşmesi kendine özgündür. Batı dışı modernlikler de mümkündür. Eklektik de olsa, her toplum kendi modernitesini üretmektedir.

Yine, Osmanlı'dan beri entelektüellerimizin takıntısı "*anayasa*"dır. Osmanlı'da da yeni anayasa yaparsak bütün sorunlar çözülür fikri, anayasaya uhrevi anlamlar yüklemiştir. Geçmiş deneyim, anayasa yapmakla her sorunun çözülmediğini bize göstermiştir. Sorun anayasa yapmakla çözülmez. Anayasayı uygulayacak insan unsurunun niteliği ve kültürü önem taşımaktadır. Kendi toplum yapımıza göre yasa ve anayasa yapmak ise daha fazla sosyoloji bilmekle mümkün olur. Bu da sosyoloji ve sosyologlara verilen değerle ilgilidir. Herkesin kendini sosyolog zannetmesi ve toplum içinde yaşayan herkesin toplumu iyi tanıdığı hakkındaki "*yanlış bilinç*", Türkiye'deki handikaplardan birisidir.

Son söz, daha fazla sosyolojik bilgiye ihtiyacımız olduğudur. Türkiye, sosyolojik laboratuvar gibidir. Daha fazla sosyolojik araştırma yapmak, ülkemizi ve insanlarımızı daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Sorunları açıklayıp, anlamak ise sorunların çözümünde bize rehberlik etmektedir. "*Amerika'yı yeniden keşfetmeye gerek yok*". Fen bilimlerine verilen önemle kalkınacağımızı zannediyorsak, boş hayale kapılıyoruz demektir. Bu, "*salt Batı'nın maddi kültür unsurlarını, yani bilim ve teknolojisini alırsak, çağdaşlaşırız*" yanlısına bizi götürür. İnsanımızı ve toplumumuzu anlamamız ve çözümlememiz için sosyoloji bir gerekliliktir.

Kaynaklar

- AnaBritannica* (1993): Cilt: 2, İstanbul.
- Aron, Raymond (1986): *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. K. Alemdar), Ankara.
- Bayhan, Vehbi (1997): *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Bilton, Tony, Kevin Bonnett, Pip Jones, Tony Lawson, David Skinner, Michelle Stanworth, Andrew Webster (2009): *Sosyoloji*, (Editör: Bülent Özçelik), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Demir, Ömer, Mustafa Acar (1993): *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul.
- Durkheim, Emile (1992): *İntihar-Toplum Bilimsel İnceleme*, (Çev. Özer Ozankaya), İmge Yay., Ankara.
- Erdoğan, Nihat (1991): *Sosyolojik Açıdan Kent İşsizliği ve Anomi*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay., No: 62, İzmir.

- Erdoğmuş, Zeki (1985): "Türkiye'de Sanayileşme ve Kentleşmenin Birlikte Etkilediği Bazı Sosyal Problemler", *Türkiye 9. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu*, 6-8 Kasım 1985, Kentleşme-Sanayileşme Etkileşimi, Eskişehir.
- Giddens, Anthony (2008): *Sosyoloji*, (Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Kızılçelik, Sezgin - Yaşar Erjem (1992): *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya.
- Kızılçelik, Sezgin (1992a): *Sosyoloji Teorileri-I*, Mimoza Yay., Konya.
- Kongar, Emre (1985): *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kösemihal, Nurettin Şazi (1974): *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul. MacIver, R.M. - Charles H. Page (1971): *Cemiyet*, (Çev. A. Kurtkan), MEB Yay., Ankara.
- Meriç, Cemil (1978): *Mağaradakiler*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Mutlu, Kayhan (1984): "Anomie and Normative Reactions to Normlessness", *Journal of Human Sciences*, III/II, METU: 82, Ankara.
- Ozankaya, Özer (1992): "Durkheim'in İntihar Eserinin Türkçe Basımına Yazdığı Giriş", Emile Durkheim (1992): *İntihar*, (Çev. Ö. Ozankaya), Ankara.
- Özkök, Ertuğrul (1985): *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü*, Tan Yay., Ankara.
- Saran, Nephane (1975): *Üniversite Gençliği*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., No: 2032, İstanbul.
- Sezal, İhsan (1991): *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Akçağ yay., Ankara. Tolan, Barlas (1981): *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara. Tolan, Barlas (1991): *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım Yay., Ankara.
- Zimmerman, Carle C. (1964): *Yeni Sosyoloji Dersleri*, (Çev. A. Kurtkan), İstanbul.